

ZNALAZISKO WczesnoŚredniowiecznych Ozdób z Chodlika, gm. Karczmiska

THE EARLY MEDIEVAL JEWELLERY DEPOSIT FROM CHODLIK, KARCZMISKA MUNICIPALITY

ŁUKASZ MIECHOWICZ

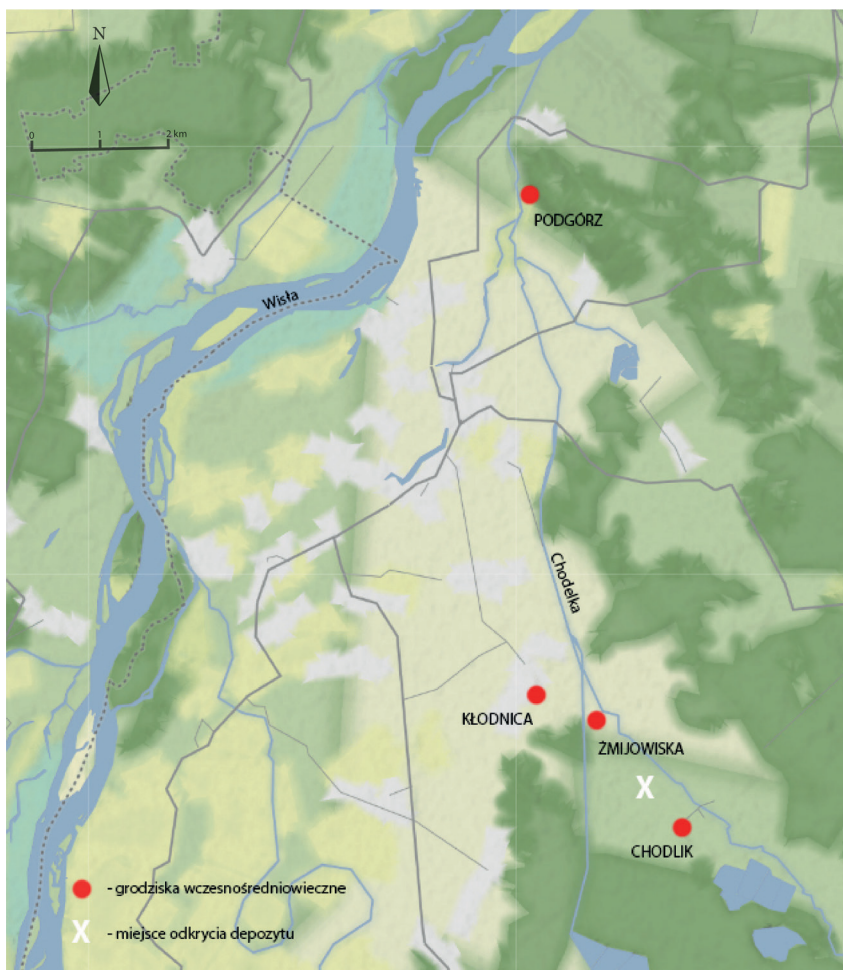
Polska Akademia Nauk, Instytut Archeologii i Etnologii PAN – Ośrodek Archeologii Historycznej,
Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa, Polska,
l.miechowicz@iaepan.edu.pl
ORCID: 0000-0003-2920-6419

Abstract. The article presents a late 11th to early 12th-century deposit of early medieval jewellery discovered in December 2023 in Chodlik, Karczmiska municipality. The deposit comprises nine artifacts: three coins, two silver rings, two silver beads forming parts of bag-shaped earrings, a copper temple ring, and a quartz crystal bead. The coins, including the Hungarian denar of Ladislaus I (1077-1095) and two cross denars from the late 11th century, feature suspension holes, suggesting they were likely used as pendants of a necklace. The Orszymowice-type ring and the bag-shaped earrings were crafted using a similar technique involving two silver sheets. Their chemical composition, as well as that of the second ring, a polygonal band, is highly similar, indicating their origin from the same workshop. Such artifacts are rare and belong to the category of elite jewellery.

The deposit was discovered in waterlogged meadows on the border between Chodlik, Karczmiska municipality, and Żmijowiska, Wilków municipality, in the vicinity of a probable medieval transport route. The absence of a settlement or burial traces suggests the deposit might have been stored in an organic container that decomposed over time and was subsequently lost. The jewellery could have been a set owned by a single individual. This discovery provides new data on the technological connections and functions of jewellery in the 11th–12th centuries. The deposit is a significant contribution to the study of elite jewellery in early medieval Małopolska.

Keywords: Chodlik, Slavs, early Middle Ages, jewellery, coins.

Silnie zabagniona dolina rzeki Chodelki była w okresie wczesnego średniowiecza obszarem gęsto zaludnionym. Szczególnie intensywnie osadnictwo rozwijało się na jej dolnym, dziesięciokilometrowym odcinku, gdzie funkcjonowało skupisko osadnicze złożone z czterech grodów oraz związanych z nimi osad (ryc. 1). O znaczeniu regionu decydowało także położenie nad Wisłą – jednym z głównych szla-

Ryc. 1. Miejsce odkrycia zabytków względem lokalizacji grodów na obszarze Kotliny Chodelskiej. Oprac. Ł. Miechowicz

ków komunikacyjnych i handlowych w tej części Europy – oraz obecność przeprawy wiślanej w pobliżu ujścia Chodelki.

Osadnictwo koncentrowało się na piaszczystych łachach otoczonych obszarami podmokłymi, co stanowiło dodatkową barierę obronną. Do najważniejszych zabytków regionu należy monumentalne grodzisko w Chodliku, którego świetność przypadała na VIII-X wiek. Podróżując wzdłuż Chodelki w kierunku Wisły, natrafiamy na kolejne obiekty świadczące o bogactwie kulturowym tego obszaru we wczesnym średniowieczu. Należy do nich grodzisko w Żmijowiskach, położone w odległości około dwóch kilometrów od Chodlika. Ten niewielki gród, o średnicy zaledwie

30 metrów, datowany na IX-X wiek, stanowił centralny punkt wczesnośredniowiecznej osady. Kilometr dalej spotkamy grodzisko w Kłodnicy (X – 1. połowa XI wieku), usytuowane na brzegu starorzecza Wisły. Ostatni z grodów datowany na VIII-XII wiek, znajdujący się we wsi Podgórz, zbudowano na wyniosłej skarpie u ujścia Chodelki do Wisły. Większość odkryć archeologicznych w regionie pochodzi z okresu przedpaństwowego, jednak najnowsze badania coraz częściej ujawniają ślady osadnictwa także z XI i XII wieku (Miechowicz 2018).

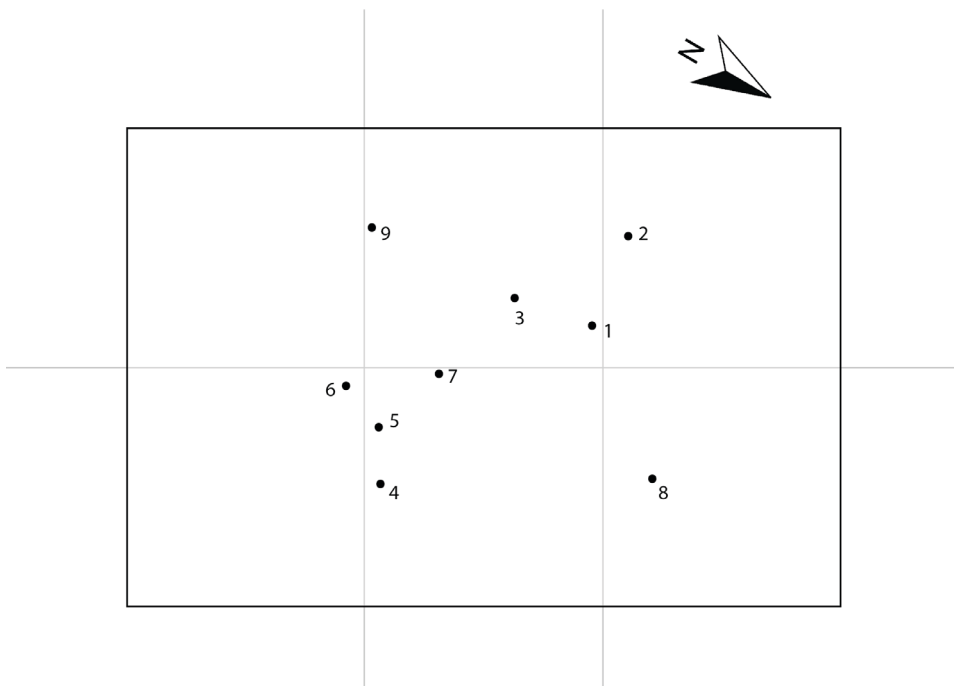
Dolina Chodelki stanowi przykład kompleksowego systemu osadniczego, pozwalającego na badanie powiązań między grodami, osadami, cmentarzyskami oraz elementami fortyfikacji. Możliwość rekonstrukcji sieci dróg, wyznaczenia zasięgu osadnictwa oraz granic stref użytkowania czyni ten region wyjątkowy dla badań wczesnośredniowiecznej Małopolski. Być może właśnie z funkcjonowaniem wczesnośredniowiecznego szlaku komunikacyjnego związane jest przedstawione tu znalezisko.

W grudniu 2023 roku na podmokłych łąkach na granicy wsi Chodlik i Żmijowiska dokonano odkrycia niewielkiego zbioru wczesnośredniowiecznej biżuterii. Został on znaleziony w trakcie badań powierzchniowych z zastosowaniem detektorów metali prowadzonych pod kierunkiem autora tekstu¹. Założony w tym miejscu sondaż archeologiczny nie ujawnił dalszych znalezisk. „Depozyt” składa się z dziewięciu zabytków, które były rozproszone na przestrzeni około 1 × 2 m (ryc. 2-3). W jego skład wchodzi trzy srebrne monety wyposażone w otwory do podwieszenia: denar węgierski Władysława I Świętego (1077-1095) oraz dwa denary krzyżowe z ostatniej ćwierci XI wieku. Ponadto odkryto dwa srebrne pierścionki, w tym wielokątną obrączkę oraz bogato zdobiony ornamentem roślinnym pierścionek typu Orszymowice, dwie niekompletne srebrne zausznice torebkowate, wykonany ze stopu miedzi kabłączek skroniowy oraz paciorek z kryształu górskiego.

Monety

Wśród monet wyróżnia się dobrze zachowany denar węgierski Władysława I Świętego (1077-1095) (ryc. 4). Należy do typu 28 wg L. Huszára (1979, s. 10-11). Jego średnica wynosi 13 mm, waga 0,49 g. Na awersie widoczne są trzy krzyże: dwa mniejsze ze zgrubieniami na belce podłużnej, pomiędzy nimi góruje duży krzyż. Napis w otoku +LADI2-LAV2 RE. Na rewersie wpisany w podwójny otok krzyż równoramienny z czterema kropkami pomiędzy belkami. U podstawy krzyży wybito otwór do podwieszenia monety. Monetę wybito ze srebrnej blachy (tab. 1). Znaleziska monet węgierskich Władysława I (1077-1095) należą do dość

¹ Badania były prowadzone z ramienia Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, brali w nich udział członkowie Towarzystwa Starożytniczego w Chodliku, natomiast odkrycia dokonali Tomasz Skic oraz Marcin Gnyppek.

Ryc. 2. Plan sondu badawczego z lokalizacją zabytków. Oprac. Ł. Miechowicz.

1. Denar Władysława I (1077-1095); 2. Denar krzyżowy nr 1; 3. Denar krzyżowy nr 2; 4. Pierścioneł typu Orszymowice; 5. Obrączka wielokątna; 6. Zausznica torebkowata nr 1; 7. Zausznica torebkowata nr 2; 8. Kabłączek skroniowy; 9. Paciorek z kryształu górskiego

rzadkich na obszarze dzisiejszej Polski. Znane są z co najmniej 29 egzemplarzy², przy czym analogiczny typ 28 (wg Huszára) odnotowano w odkrytym w 1935 roku skarbie ze Słuszkowa (Bogucki, Ilisch i Suchodolski 2017, s. 685).

Kolejne dwie monety to denary krzyżowe z podniesionymi brzegami z 2. połowy XI – początku XII wieku (ryc. 5). Denary krzyżowe należą do najczęściej znajdowanych monet wczesnośredniowiecznych na obszarze ziem polskich. Wytwarzano je w licznych mennicach Saksonii i Polski od 2. połowy X wieku aż po początek XII wieku. O dużej skali ich produkcji świadczy różnorodność licznych

² Wystąpiły głównie w skarbach: trzech w Wielkopolsce (pięć monet – Bnin, gm. *loco*, Grójec-Konin, Słuszków, gm. Mycielin, za Bogucki, Ilisch i Suchodolski 2017, s. 55, 256, 685), czterech na Pomorzu (12 monet – Barwice, gm. *loco*, Horniki, gm. Nowa Karczma, Uznam, gm. Świnoujście, Zakrzewek, gm. Więcbork, za Bogucki, Ilisch i Suchodolski, 2016a, s. 45-46, 235, 556, 611), pięciu na Mazowszu i Podlasiu (pięć monet – Naruszewo, gm. *loco*, Otocznia, gm. *loco*, Parzęczew, gm. *loco*, Rawa Mazowiecka, gm. *loco*, nieokreślone za Bogucki, Ilisch i Suchodolski 2015, s. 256, 293, 302, 353, 546), sześciu w Małopolsce (sześć monet – Małogoszcz, gm. *loco*, Ojców, gm. Skała, Sędziszów, gm. Bejsce, Kopacz, gm. Złotoryja, Górki, gm. Pierzchnica, Siewierz, gm. *loco*, za Bogucki, Ilisch i Suchodolski 2013, s. 120, 129, 144, 280; 2016b, s. 247, 255).

Ryc. 3. Zabytki wchodzące w skład depozytu z Chodlika, gm. Karczmiska, po konserwacji.
Fot. Ł. Miechowicz

typów i odmian. Egzemplarze z Chodlika wybito ze srebrnej blachy dobrej jakości (tab. 1). Monety są słabo zachowane, część treści jest niewidoczna. Denar krzyżowy nr 1 ma 12 mm średnicy i waży 0,45 g. Fragment otoku został uszkodzony przez wybicie otworu do podwieszenia. Typologicznie denar jest zbliżony do typu CNP 991 według M. Gumowskiego (1939, tab. XXIX). Na rewersie widoczny krzyż kawalerski ze znakiem trójkąta z kropką pomiędzy ramionami, na awersie zarysy pastorału skierowanego w prawo. Denar krzyżowy nr 2 ma 13 mm średnicy, waży 0,45 g. Pod względem klasyfikacji zbliżony jest do typów CNP 846-849 według Gumowskiego (1939, tab. XXV). Na rewersie widoczny jest krzyż kawalerski, na awersie zaś niewyraźny zarys krzyża prostego. Przy krawędzi wykonano okrągły otwór do podwieszenia.

Kwestia wykorzystywania monet jako elementów biżuterii w średniowieczu była poruszana w literaturze przedmiotu (Piniński 1995). Niedawno temat ten został omówiony, między innymi przez autora niniejszego tekstu, na przykładzie monet orientalnych z wczesnośredniowiecznego naszyjnika datowanego na 2. połowę X wieku, odkrytego na grodzisku w Kłodnicy (gm. Wilków), około 2 km od miejsca znalezienia omawianego tu depozytu (Malarczyk, Miechowicz i Wajda 2021, s. 209-212).

Dość aktualny katalog znalezisk monet wczesnośredniowiecznych z obszaru Polski (Bogucki, Ilisch i Suchodolski [red.] 2013; 2015; 2016a; 2016b; 2017) wymienia przeszło 1000 znalezisk monet z otworami do podwieszenia, przy czym zdecydowana większość tych znalezisk to srebro orientalne odkrywane w skarbach, które zapewne już w tej formie przybyło z obszaru Rusi Kijowskiej. Denary

Ryc. 4. Denar węgierski Władysława I Świętego (1077-1095) wchodzący w skład depozytu.
Fot. i oprac. Ł. Miechowicz

Ryc. 5. Denary krzyżowe wyposażone w otwory do podwieszenia (rewers przed konserwacją) wchodzące w skład depozytu. Fot. i oprac. Ł. Miechowicz

z XI wieku wyposażone w otwory stanowią jedynie kilka procent znalezisk. Jednakże sam fakt ich występowania w skarbach, rzadziej grobach, sugeruje, że ten typ biżuterii był znany we wczesnym średniowieczu na obszarze Słowiańszczyzny Zachodniej, choć w znacznie mniejszej skali niż w Europie Wschodniej i Skandynawii.

W XI wieku zwyczaj noszenia naszyjników ozdobionych monetami, zaopatrzonych w otwory lub ucha do podwieszenia, był szczególnie rozpowszechniony na terenie Rusi Kijowskiej, zwłaszcza w jej północnych rejonach. Na początku

XI wieku monety stały się trwałym elementem kobiecej biżuterii na obszarach Rusi Rostowsko-Suzdalskiej oraz Rusi Nowogrodzkiej. Znaleziska tego typu biżuterii spotykane są zarówno wśród Słowian nowogrodzkich i naddnieprzańskich, jak i w grobach ludów ugrofińskich, które dostarczają największej liczby przykładów (Miechowicz 2013, s. 228). W XI wieku zauważalna jest tendencja do zwiększania liczby monet-zawieszek – od pojedynczych egzemplarzy po kilkanaście sztuk. Naszyjniki z monetami często zawierały również kilkadziesiąt, a niekiedy nawet kilkakaset szklanych paciorków. W pierwszej połowie XI wieku na terenach północnej Rusi w funkcji ozdób-zawieszek dominowały arabskie dirhemy, pochodzące z X, a czasem nawet IX wieku. Natomiast w drugiej połowie XI wieku w tej roli częściej wykorzystywano zachodnioeuropejskie denary (Malarczyk, Miechowicz i Wajda 2021, s. 212). W XII wieku zwyczaj wykorzystywania monet jako elementów kobiecej biżuterii stopniowo zanika, co można wiązać ze zmianami w obiegu pieniądza monetarnego na Rusi. W Europie Wschodniej tradycja ozdabiania kobiecych naszyjników lub nakryć głowy monetami powraca dopiero w XV i XVI wieku, szczególnie na terenach nadwołżańskich, gdzie była praktykowana przez społeczności ugrofińskie. W X i XI wieku zwyczaj używania monet w funkcji ozdób żywy był również na obszarach bałtyjskich, zwłaszcza dzisiejszej Łotwy i Estonii (Berga 1990; 2007; Mägi 2002) oraz w Skandynawii (Audy 2015). Monety-zawieszki rzadziej odkrywane są we wczesnośredniowiecznych grobach na obszarze Słowiańszczyzny Południowej (Mirnik 2004; Sokol 2016, s. 17-29) oraz Europy Zachodniej (Travaini 2004; Schulze-Dörrlam 2010; Haworth i Clarke-Neish 2024). Na obszarze Słowiańszczyzny Zachodniej znaleziska tego typu są nieliczne (Miechowicz 2013, s. 214-227).

Dość przekonująca jest koncepcja, że denary krzyżowe w funkcji zawieszek mogły stanowić formę dewocjonaliów ze względu na wizerunki krzyży. Ich noszenie stanowiłoby tym samym manifestację wiary chrześcijańskiej (Musin 1998; Svetikas 2000). Zagadnienie symboliki monet i wiary w ich magiczne oraz apotropaiczne właściwości było poruszane w literaturze przedmiotu (Garbaczewski 2006; Miechowicz 2006). Interesujące przykłady możliwości interpretacyjnych monet-zawieszek na obszarze łacińskiego Wschodu w okresie wypraw krzyżowych podaje R. Weetch (2019). Chrześcijańska symbolika sprawiała, że były traktowane między innymi jako amulety chroniące przed złem.

Pierścionki

Pierwszy z omawianych pierścieni mierzy do 3 do 6 mm wysokości, jego średnica wewnętrzna wynosi 18 mm, zewnętrzna zaś 26 mm (ryc. 6). Został on wykonany z dwóch pasm srebrnej blachy. Na wypukłej, zewnętrznej stronie pierścionek jest bogato zdobiony tłoczonym ornamentem roślinnym w postaci pojedynczego motywu łodygi oraz liści akantu o przeciwstawnym układzie.

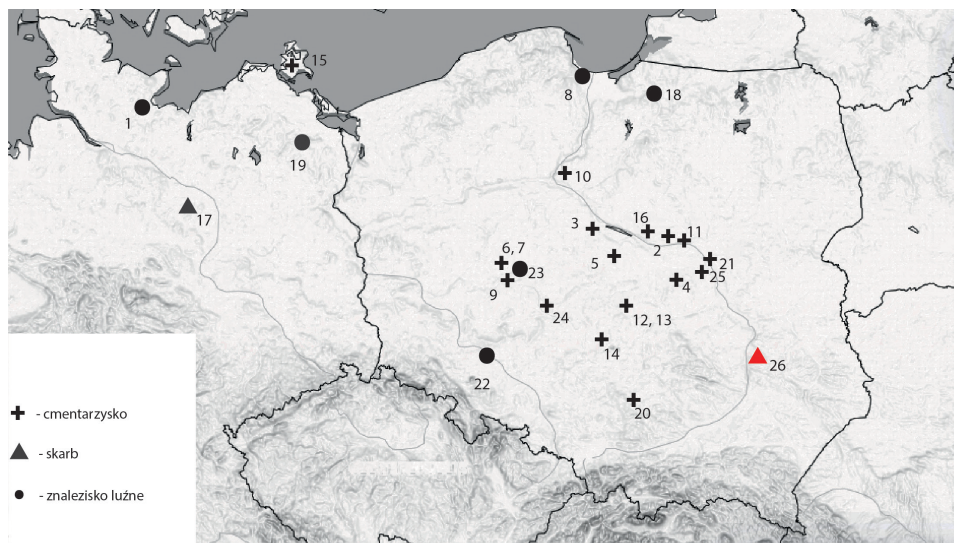
Ryc. 6. Srebrny pierścionek typu Orszymowice wchodzący w skład depozytu.

Fot. i oprac. Ł. Miechowicz

Zabytek należy do zbioru bogato zdobionych pierścionków typu Orszymowice, nazwanego tak od miejsca pierwszego znaleziska analogicznego przedmiotu (Kóčka-Krenc 1993, s. 124-125). Pierścionki te, znane dotąd w liczbie około 26 egzemplarzy, charakteryzują się pustym wnętrzem, stąd określane są także mianem pierścionków dętych (Kóčka-Krenc 1993, s. 124-125; 1998; Wrzesiński 2005, Drozd-Lipińska 2011) (ryc. 7)³. Wyróżniają się one na tle innych wczesnośredniowiecznych ozdób unikatową techniką wykonania. Formowano je z dwóch pasm blachy, najczęściej brązowej lub srebrnej, wyjątkowo złotej: wewnętrzna część była płaska, zewnętrzna wygięta w półkolisty kształt o profilu przypominającym literę D. Półkolistą część pierścionków zdobiono ornamentem wykonanym techniką tłoczenia lub rycia. Wśród zastosowanych wzorów dominują stylizowane motywy roślinne i geometryczne, które czasem wzbogacano o dodatkowe detale, takie jak ryte lub filigranowe elementy (Kóčka-Krenz 1993, s. 124; 1998)⁴.

³ Drozd-Lipińska (2011) przytacza 22 znaleziska pierścionków typu Orszymowice. Zbiór ten należy powiększyć o egzemplarze z grodziska wczesnośredniowiecznego w Grzybowie (Wrzesiński 2016), cmentarzysk w Kwiatkowie (Wrzesiński 2019, s. 91) i Warszawie-Wilanowie (Solecki 2018, s. 109, 205) oraz prezentowany tu zabytek z Chodlika.

⁴ Gardela i Kajkowski (2020, s. 113-114) zaproponowali odmienną interpretację zdobień na pierścionkach typu Orszymowice jako ornamentów zoomorficznych w postaci węży. Wydaje się jednak, że przynajmniej na większości zabytków widnieją przedstawienia łodyg i wici roślinnych, wykonanych w stylistyce przedromańskiej i romańskiej, dotyczy to m.in. wspomnianego pierścionka z Alt Lübeck. W mojej opinii taka interpretacja jest właściwsza także ze względu na uderzające podobieństwo wzorunków na pierścieniach do roślinnych ornamentów na romańskich detalach architektonicznych.

Ryc. 7. Rozmieszczenie znalezisk pierścionków dętych typu Orszymowice (za Drozd-Lipińska 2011, ryc. 1 z uzupełnieniami). Oprac. Ł. Miechowicz

1. Alt Lübeck; 2. Blichowo; 3. Brześć Kujawski; 4. Cerekiew; 5. Dębina; 6. Dziekanowice; 7. Dziekanowice; 8. Gdańsk; 9. Giecz; 10. Kałdus; 11. Karwowo-Orszymowice (stan. 1); 12. Lutomiersk; 13. Lutomiersk; 14. Masłowice; 15. Patzig; 16. Płock-Podolszyce; 17. Polkern; 18. Robity; 19. Rossow; 20. Strzemieszyce Wielkie; 21. Warszawa-Grochów; 22. Wrocław-Ostrów Tumski; 23. Grzybowo; 24. Kwiatków; 25. Warszawa-Wilanów; 26. Chodlik

Drozd-Lipińska (2011, s. 143-144) wyróżniła trzy grupy przedstawień ornamentacyjnych na pierścionkach typu Orszymowice. Egzemplarz z Chodlika należy zaliczyć do grupy II, tj. pierścionków dętych z asymetrycznym ornamentem. Najbliższą analogią do niego pod względem stylistycznym stanowi pierścionek odkryty w bogato wyposażonym grobie kobiecym wewnątrz kościoła w Alt Lübeck w kraju związkowym Szlezwik-Holsztyn. Jego chronologię określono na XI wiek. Widnieje na nim zbliżony ornament roślinny w postaci stylizowanej łodygi akantu, z tą różnicą, że zabytek ten wykonany został ze złota (Neugebauer 1964-65, s. 240; Müller-Wille 1996, s. 20-24; Kóčka-Krenz 1998, s. 555; Drozd-Lipińska 2011, s. 145, ryc. 3.3). Pierścionek z Chodlika wykonano zaś z wysokiej jakości srebra (tab. 1). Motyw zdobniczy w postaci łodygi i liści akantu znany jest od starożytności, natomiast w okresie wczesnego średniowiecza możemy go spotkać na przedromańskich i romańskich detalach architektonicznych. Niewykluczone, że to właśnie one stanowiły inspirację dla wykonującego biżuterię jubiler⁵.

⁵ Motyw ornamentu roślinnego w postaci łodyg i liści akantu na detalach architektonicznych sięga antyku, gdzie zdobił kapitele kolumn korynckich. W okresie wczesnego średniowiecza w uproszczonej i zeschematyzowanej formie pojawia się na detalach architektonicznych przedromańskich i ro-

Ryc. 8. Srebrna obrączka wielokątna wchodząca w skład depozytu.

Fot. i oprac. Ł. Miechowicz

Pierścionki typu Orszymowice pojawiają się w źródłach archeologicznych w XI wieku i pozostają w użyciu do połowy XIII wieku. Większość ich znalezisk pochodzi z bogato wyposażonych grobów kobiecych. Przyjęto, że ozdoby te były noszone głównie przez kobiety należące do elit społecznych, co czyni je symbolem statusu i przynależności do wyższych warstw społecznych (Drozd-Lipińska 2011, s. 144).

Zdaniem Drozd-Lipińskiej najbardziej prawdopodobna geneza pochodzenia tego typu zabytków związana jest z ich podobieństwem stylistycznym i technologicznym do kabłączków dętych (pustych w środku), wytwarzanych na obszarze Meklemburgii i Pomorza Zachodniego od początku XI do XIII wieku (Drozd-Lipińska 2011, s. 144, tam dalsza literatura). Należy jednak zaznaczyć, że zdecydowana większość tego typu pierścionków pochodzi z Wielkopolski i środkowej Polski, do czego nawiążę w dalszej części tekstu.

Nie mniej interesujący jest drugi z odkrytych pierścionków. Jest to wykonana ze srebrnej taśmy fasetowana obrączka wielokątna o 12 płaszczyznach (ryc. 8). Średnica wewnętrzna zabytku wynosi 18 mm, zewnętrzna zaś 22 mm, wysokość ścianki liczy 6 mm. Miejsce łączenia taśmy jest niewidoczne.

Najbliższą analogię do omawianej obrączki stanowią dwa wykonane ze srebrnej taśmy pierścionki, odkryte na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Lubieniu w pow. piotrowskim (grób 43b oraz 113) (Kurasiński i Skóra 2012, s. 75-76, 239, 278, tabl. XXXI:3, LXX:2b). Kolejny analogiczny zabytek znaleziono w grobie nr 44 na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Psarach (Trębaczewicz 1963,

mańskich. W Polsce motyw ten znany jest z Rotundy św. Prokopa w Strzelnie czy datowanej na koniec XII-XIII wieku tzw. płyty wiślickiej. Spotykamy go również na detalach architektonicznych opactwa w Tyńcu (por. Świechowski 2000, s. 559-561, 616-617, 634-635).

tabl. X:2). Zbliżony formą jest również wielokątny pierścionek o 14 płaszczyznach znany ze skarbu ze Słuszkowa datowanego na początek XII wieku (Duczko, Kędzierski, Kollinger i Wyczółkowski 2022, s. 150, fig. 8). Z tą różnicą, że wykonany on został ze złota, podczas gdy egzemplarz z Chodlika uformowano z wysokiej jakości srebra (tab. 1).

Wielokątna forma obrączki nawiązuje do niektórych znalezisk pierścionków zdobionych inskrypcjami, w tym tzw. pierścionków typu *Thebalringe*. Najstarsze późnorzymskie i wczesnośredniowieczne zabytki tego typu o zbliżonej wielokątnej formie znane są z obszarów śródziemnomorskich, Bliskiego Wschodu oraz cesarstwa bizantyjskiego, gdzie miały pełnić magiczne funkcje (Anderson 1979; Ashkenazi, Taxel i Tal 2015; Vainstub 2020-2021). W Europie są notowane w znaleziskach od XI do XIV wieku (Chudzińska 2004, s. 206-208). Do najbardziej znanych należy egzemplarz z Paußnitz w Saksonii (Muhl 2003; P.U. Röhrer-Ertl 2003; O. Röhrer-Ertl 2003; Saller 2003).

Podobną wielokątną formę posiada zdobiony inskrypcją pierścionek odkryty na grodzisku w Tumie pod Łęczycą (Sosnowski 2024). Analogiczne obrączki z inskrypcjami, datowane na XII i początek XIII wieku, odkryto na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Cedyni (Malinowska 1969, tabl. III:3; Malinowska-Łazarczyk 1982, ryc. 5).

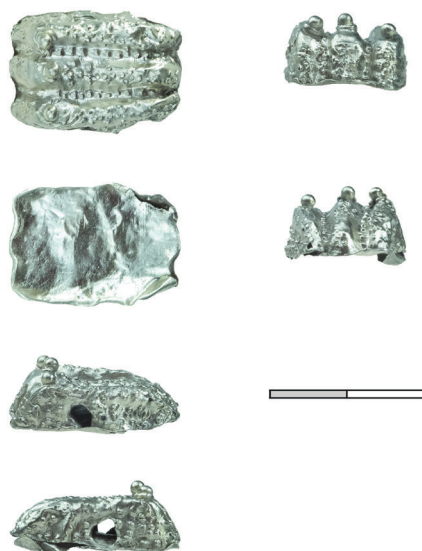
Zausznice

W skład depozytu z Chodlika wchodzi także dwa srebrne paciory stanowiące elementy zausznice torebkowatych (ryc. 9-10). Wewnątrz jednego z nich zachował się niewielki fragment srebrnego drutu o średnicy 1,5 mm. Pierwotnie obie zausznice miały wykonane ze srebrnego drutu kabłąki służące do ich podwieszenia. Wielkość obydwu paciory jest zbliżona: 22 mm długości, 16 mm szerokości oraz 5 mm wysokości. Wykonano je w analogicznej technice jak wspomniany powyżej pierścionek typu Orszymowice, tj. z dwóch srebrnych blach: dolna jest płaska, górna zaś wypukła i bogato zdobiona dekoracją w granulacji. Skład chemiczny zastosowanych blach jest bardzo zbliżony (tab. 1). Zewnętrzna, wypukła blacha została wyprofilowana w trzy pionowe wybrzuszenia zwieńczone trzema guzkami. Kóčka-Krenz (1993, s. 79, mapa 29) wymienia 17 znanych egzemplarzy wykonanych ze srebra i cztery egzemplarze brązowe odkryte na pięciu cmentarzyskach, i w tyluż skarbach, w jednym przypadku w nieokreślonych okolicznościach (ryc. 11). Zdaniem Kóčki-Krenz zausznice tego rodzaju należy datować na okres od połowy XI do początku XII wieku (1993, s. 79; 2014).

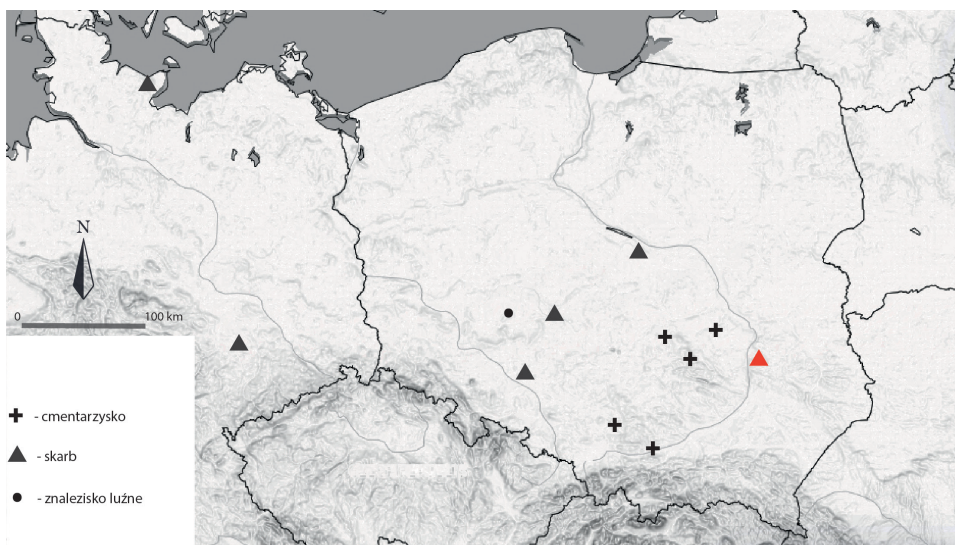
Większość znalezisk grobowych zausznice torebkowatych pochodzi z południowo-wschodniej i centralnej Polski, południowej Wielkopolski i Śląska. Dwa znaleziska znane są z obszaru dzisiejszych wschodnich Niemiec. Najliczniejszy zbiór tego typu zabytków zanotowano na wspomnianym już cmentarzysku wczesnośred-

Ryc. 9. Pacior srebrny nr 1 stanowiący element zausznicy torebkowejej.
Fot. i oprac. Ł. Miechowicz

Ryc. 10. Pacior srebrny nr 2 stanowiący element zausznicy torebkowejej.
Fot. i oprac. Ł. Miechowicz

Ryc. 11. Rozmieszczenie znalezisk zauzsznic torebkowatych (za Kóčka-Krenz 1993, mapa 29 z uzupełnieniami). Oprac. Ł. Miechowicz

niowiecznym w Lubieniu, gdzie w pięciu grobach odkryto sześć egzemplarzy (Kurasiński i Skóra 2012, s. 71-72). Co interesujące, w grobie kobiecym nr 43B zauzsznica torebkowata wystąpiła w jednym zespole z wielokątną srebrną obrączką analogiczną do zabytku z Chodlika (Kurasiński i Skóra 2012, s. 177, tabl. XXXI).

Interesujący jest fakt, że zarówno pierścioneł typu Orszymowice, jak i dwie zauzsznice torebkowate zostały wykonane w tej samej technice, z dwóch srebrnych blach. Budowa zabytków jest zbliżona, dolna blacha jest płaska, górna zaś wypukła i bogato zdobiona. Obie kategorie znalezisk są dęte, tj. puste w środku. Skład chemiczny obu odkrytych w Chodliku pierścioneł oraz zauzsznic jest bardzo zbliżony, nie możemy wykluczyć, że powstały w tym samym warsztacie jubilerskim. Jeżeli porównamy rozstrzał terytorialny znalezisk pierścioneł typu Orszymowice oraz zauzsznic torebkowatych, to jest on podobny. Niewykluczone, że fakt ten może stanowić przyczynek do próby uściślenia genezy obu kategorii zabytków.

Kablączek skroniowy

Jedną z najczęściej spotykanych form wczesnośredniowiecznych słowiańskich ozdób głowy są kablączki skroniowe. Jak pokazują znaleziska grobowe, kablączki noszono pojedynczo lub w liczbie kilku sztuk, zazwyczaj na wysokości skroni,

Ryc. 12. Miedziany kabłączek skroniowy wchodzący w skład depozytu.

Fot. i oprac. Ł. Miechowicz

mocowane do nakryć głowy lub opasek (Musianowicz 1948/49; Kóčka-Krenz 1993, s. 41-60; 2014, s. 30).

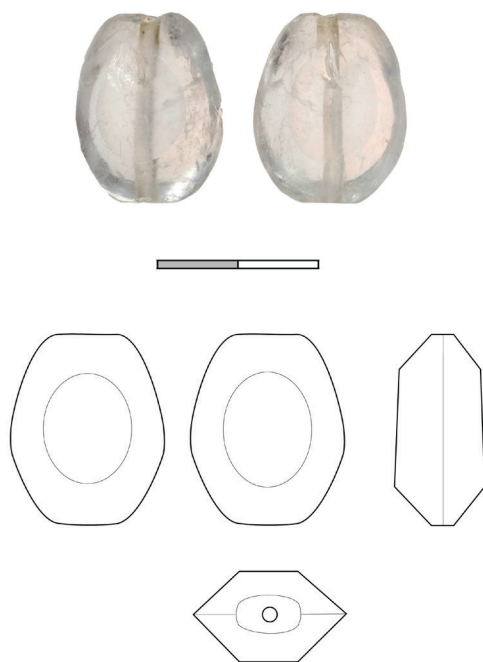
Egzemplarz z Chodlika należy do typu I według K. Musianowicz (1948-1949). Jest w formie otwartego kółka o prosto uciętych końcach o średnicy zewnętrznej 24 mm (ryc. 12). Został wykonany ze spłaszczonego drutu miedzianego o szerokości 3 mm i wysokości 1,5 mm (tab. 1). Zabytki tego typu występują na rozległym obszarze terytorialnym Słowiańszczyzny (Musianowicz 1948-1949, s. 121-125, ryc. 1). Spotykamy je również na obszarze dzisiejszej Polski oraz wschodnich Niemiec (Kóčka-Krenz 1993, mapa 1). Najstarsze egzemplarze pochodzą z VI/VII wieku, najmłodsze z XIII wieku. Ich średnica wewnętrzna mieści się zazwyczaj w przedziale między 15 a 30 mm (Kóčka-Krenz 1993, s. 44-45). Charakterystyczną cechą egzemplarza z Chodlika jest fakt, że został wykonany z miedzi, podczas gdy większość podobnych zabytków zrobiono z drutu brązowego lub srebrnego⁶.

Nie można wykluczyć, że omawiany kabłączek, ze względu na swoje rozmiary i formę, mógł służyć także jako ozdoba palca, stanowiąc substytut pierścionka. Taki sposób noszenia analogicznych zabytków zaobserwowano w kilku grobach kobiecych na cmentarzysku w Lubieniu (Kurasiewicz i Skóra 2012, s. 67). Kabłączki w funkcji pierścionków odkryto także na cmentarzyskach w Drohiczyń, w grobie nr 3 (Pawlata 1991, s. 122), w grobach nr 211 i 239 na nekropolii w Czersku (Bronicka-Rauhut 1998, s. 22) oraz w Groszowicach (Urbańska 1959, s. 180).

Paciorek z kryształu górskiego

Ostatnim z odkrytych zabytków jest wykonany z kwarcu (kryształu górskiego) dwuścienny, fasetowany paciorek o wymiarach 25 mm długości oraz odpowiednio

⁶ Kóčka-Krenz (1993, s. 44) wymienia tylko jeden zbytek tego typu wykonany z miedzi, lecz należy mieć na uwadze fakt, że dla znacznej części zabytków nie wykonywano analiz składu chemicznego.

Ryc. 13. Paciorek z kryształu górskiego wchodzący w skład depozytu.
Fot. i oprac. Ł. Miechowicz

18 i 10 mm szerokości (ryc. 13, tab. 1). W środkowej części wywiercono kanałik do podwieszenia o średnicy 2 mm. W szerszej części bocznej powierzchnia paciorka jest fasetowana, tworząc dwie płaskie powierzchnie. Zabytek należy zaliczyć do typu T0051 według klasyfikacji J. Callmera (1977, tabl. 21).

Wczesnośredniowieczne paciorki z kryształu górskiego są znane z szeregu stanowisk z obszaru Słowiańszczyzny Zachodniej i Wschodniej, a także Skandynawii (Gabriel 1991, s. 255-258, ryc. 5; Charvát 2003; Błaszczuk 2020, s. 101). Większość znalezisk pochodzi z pochówków kobiecych, ale znajdowane są również w skarbach i na stanowiskach osadniczych. Na obszarze Polski odkryto je między innymi w grobach kobiecych nr 32/06 oraz 38/07 w Pniu, gm. Dąbrowa Chełmińska (Błaszczuk 2020, s. 101), na dwóch cmentarzyskach w Gieczu (Miciak i Agnew 2021, s. 149-151; Indycka 2016, s. 229; 2021, s. 173-175), na cmentarzysku w Maśłowicach, gm. *loco* (Abramek 1980, s. 221), cmentarzysku w Lubieniu (Kurasiński i Skóra 2012, s. 82-83), na grodzisku w Kruszwicy (Sawicka, 2022, s. 557-558) czy na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu. W ostatnim przypadku analizy porównawcze składu chemicznego wykazały, że zostały one wykonane z lokalnego surowca ze złóż na Przedgórzu Sudeckim (Błaszczuk 2020, s. 102). W przypadku egzemplarza z Chodlika na obecnym etapie badań nie jest możliwe określenie

Tab. 1. Analizy składu chemicznego metali (oprac. dr Paweł Gan, Laboratorium Bio- i Archeometrii Instytut Archeologii i Etnologii PAN).

Nr	Zabytek	Al	Si	Ti	Cr	Mn	Fe	Ni	Cu	Zn	Ag	Sn	Sb	Au	Pb	P
1	Denar Władysław I Świąty	0,21	0,09	0,00	0,00	0,01	0,05	0,01	0,38	0,01	93,02	0,00	0,00	0,00	6,24	-
2	Denar krzyżowy 1	0,14	0,05	0,00	0,02	0,00	0,05	0,01	1,67	0,47	94,4	0,00	0,00	0,00	3,21	-
3	Denar krzyżowy 2 (polamany)	0,16	0,08	0,00	0,01	0,01	0,12	0,01	1,80	0,87	92,77	0,00	0,00	0,00	4,21	-
4	Pierścioneł Orszynowice	0,10	0,04	0,00	0,00	0,01	0,03	0,02	4,18	0,01	94,80	0,00	0,00	0,00	0,83	-
5	Obrączka wielokątna	0,15	0,10	0,00	0,02	0,00	0,21	0,00	5,03	0,00	92,89	0,00	0,00	0,00	1,61	-
6	Zausznica 1, blacha górna zdobiona filigranem	0,10	0,13	0,02	0,01	0,01	0,42	0,01	4,49	0,03	94,23	0,00	0,00	0,00	0,58	-
7	Zausznica 1, blacha dolna	0,09	0,08	0,00	0,02	0,00	0,17	0,00	2,89	0,01	95,49	0,00	0,00	0,00	1,27	-
8	Zausznica 2, blacha górna zdobiona filigranem	0,09	0,07	0,00	0,01	0,01	0,42	0,01	3,24	0,00	93,28	0,00	0,00	0,00	2,88	-
9	Zausznica 2, blacha dolna	0,08	0,08	0,00	0,01	0,00	0,60	0,00	2,55	0,03	94,55	0,00	0,00	0,00	2,13	-
10	Kabłączek skroniowy	0,31	0,10	0,01	0,01	0,01	0,20	0,03	97,43	0,00	0,22	0,04	0,17	0,00	1,39	0,12
11	Paciorek z kryształu górskiego	0,00	99,86	0,00	0,00	0,00	0,03	0,02	0,01	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00	0,05	-

miejsca pochodzenia surowca, z którego go wykonano. Niewykluczone, że tego typu zabytki mogły pochodzić z pracowni na obszarze Rusi Kijowskiej (Kurasiński i Skóra 2011, s. 450-451).

Podsumowanie

Niewielki, lecz intrygujący zbiór wczesnośredniowiecznych ozdób z Chodlika, gm. Karczmiska stanowi istotny przyczynek do badań nad problematyką wczesnośredniowiecznej elitarniej biżuterii na obszarze historycznej Małopolski. Wydaje się, że zabytki te stanowiły komplet należący do jednej osoby, pochodzącej zapewne z wyższych warstw społecznych. Być może część ozdób wykonano w jednym warsztacie jubilerskim, co sugerują technika ich wykonania oraz analizy składu chemicznego metali. Analogie do pierścienia typu Orszymowice, zausznic torebkowatych oraz paciorków z kryształu górskiego znane są przeważnie z bogato wyposażonych grobów kobiecych. Niezwykle jest odkrycie srebrnej obrączki wielokątnej. Do rzadkich na ziemiach polskich należą również znaleziska monet z końca XI wieku występujących w funkcji ozdób-zawieszek. Na podstawie analizy chronologii omówionych zabytków znalezisko należy datować na ostatnią ćwierć XI – 1. ćwierć XII wieku.

Trudno określić okoliczności, w jakich zabytki znalazły się w miejscu odkrycia, na terenie podmokłym. Nie można wykluczyć, że zostały zgubione, przechowywane pierwotnie w organicznym pojemniku, na przykład sakiewce. Z czasem uległy rozproszению, między innymi w wyniku prac melioracyjnych i orki prowadzonych w XX wieku. Należy raczej wykluczyć ewentualny grobowy charakter znaleziska ze względu na bagnisty teren. Nie potwierdziły tego również badania sondażowe, choć ich zasięg był mocno ograniczony. W pobliżu miejsca odkrycia zabytków widoczna jest podłużna piaszczysta wydma, nieznacznie wyniesiona ponad poziom podmokłych łąk. Ciągnie się ona na długości około 1 km pomiędzy grodziskami w Chodliku i Żmijowiskach. Prawdopodobnie w okresie wczesnego średniowiecza przebiegał tędy szlak komunikacyjny. Z pewnością miejsce to wymaga głębszego rozpoznania za pomocą metod archeologicznych.

Konflikt interesów: Autor deklaruje brak konfliktu interesów.

Wkład autorów: Autor przyjmuje na siebie wyłączną odpowiedzialność z tytułu: przygotowania koncepcji badawczej dzieła i sposobu jego przedstawienia (opracowania metodyki), zebrania i analizy danych, interpretacji wniosków, a także zredagowania wersji ostatecznej rękopisu.

Bibliografia

- Abramek B. 1980, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Masłowicach, woj. Sieradz*, „Sprawozdania Archeologiczne” 32, s. 227-246.
- Anderson J.C. 1979, *A Polygonal Ring with Signs of the Zodiac*, „Gesta” 18/1, s. 39-44.
- Ashkenazi D., Taxel I., Tal O. 2015, *Archaeometallurgical characterization of Late Roman- and Byzantine-period Samaritan magical objects and jewellery made of copper alloys*, „Materials Characterization. An International Journal of Material Structure and Behaviour” 10, s. 195-208.
- Audy F. 2015, *When was the loop added? Dating the transformation of coins in the Viking Age*, w: T. Talvio, M. Wijk (red.), *Myntstudier: Festschrift Till Kenneth Jonsson*, Stockholm, Svenska Numismatika Föreningen, s. 1-4.
- Berga T. 1990, *Grobe Nachahmungen Westeuropäischer Münze des 11. Jahrhunderts in Lettland*, w: K. Jonsson, B. Malmer (red.), *Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis. Nova series 6. Sigtuna Papers Proceedings of the Sigtuna Symposium on Viking-Age Coinage 1-4 June 1989*, Stockholm, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, s. 49-53.
- 2007, *Dirham Imitations as Pendants in Latvia*, w: U. Fransson et al. (red.), *Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe*, Stockholm, Stockholms Universitet, s. 171-174.
- Błaszczak D. 2020, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne. Wyposażenie grobów*, w: D. Poliński (red.), *Wczesnośredniowieczne i nowożytnie cmentarzysko w Pniu*, Toruń, Jagielloński Instytut Wydawniczy, s. 89-141.
- Bogucki M., Ilisch P., Suchodolski S. (red.), 2013, *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen Inventar IV Klempolen, Schlesien*, Warszawa, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Numismatische Kommission der Länder in der Bundesrepublik Deutschland.
- 2015, *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Masowien, Podlachien und Mittelpolen*, Warszawa, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Numismatische Kommission der Länder in der Bundesrepublik Deutschland.
- 2016a, *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen, Inventar II, Pommern*, Warszawa, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Numismatische Kommission der Länder in der Bundesrepublik Deutschland.
- 2016b, *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen Inventar V, ermland und masuren funde aus Polen 2011-2013. Addenda et corrigenda*, Warszawa, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Numismatische Kommission der Länder in der Bundesrepublik Deutschland.
- 2017, *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Grosspolen, Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen, Inventar I Grosspolen*, Warszawa, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Numismatische Kommission der Länder in der Bundesrepublik Deutschland.
- Bronicka-Rauhut J. 1998, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Czersku*, Warszawa, Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Callmer J. 1977, *Trade beads and bead trade in Scandinavia ca. 800-1000 A.D.*, Bonn, Rudolf Habelt Verlag.
- Charvát P. 2003, *Kameny mluví? K výskytu křišťálu a karneolu v raném středověku českých zemí*, w: L. Šmejda, P. Vařeka (red.), *Sedmdesát neustupných let. Sborník k životnímu jubileu prof. Evžena Neustupného*, Plzeň, Fakulta humanitních studií Západočeské Univerzity, s. 75-79.
- Chudzińska B. 2004, *Obrączka z napisem z muszyńskiego zamku. Czyli kogo i o co proszono – inskrypcje typu „Hilf Gott Maria”*, „Sprawozdania Archeologiczne” 56, s. 197-221.
- Duczo W., Kędzierski A., Kollinger K., Wyczółkowski D. 2022, *A new late Viking-Age hoard from Poland: coins and gold jewellery as evidence for the history of central Europe. Preliminary presentation*, „Archäologisches Korrespondenzblatt” 52/1, s. 145-156.
- Drozd-Lipińska A. 2011, *Wczesnośredniowieczny pierścioneł typu Orszymowice z Kaldusa ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu*, „Slavia Antiqua” 52, s. 139-153.
- Gabriel I. 1991, *Handel und Fernverbindungen*, w: M. Müller-Wille (red.), *Starigard/Oldenburg. Ein slawischer Herrschersitz des frühen Mittelalters in Ostholstein*, Neumünster, K. Wachholtz, s. 251-278.

- Garbaczewski W. 2006, *Magiczna funkcja obrazu i słowa – moneta jako apotropaion*, w: M. Gącarzewicz (red.), *Stempel monet. Obraz a słowo. XIII Ogólnopolska Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli*, Nowa Sól, Muzeum Miejskie w Nowej Soli, s. 43-60.
- Gardeła L., Kajkowski K. 2020, *Slavs and Snakes: Material Markers of Elite Identity in Viking Age Poland*, „European Journal of Archaeology” 24/1, s. 1-23.
- Gumowski M. 1939, *Corpus Nummorum Poloniae*, z. 1. *Monety X i XI w.*, Kraków, Polska Akademia Umiejętności.
- Haworth D.K., Clarke-Neish M.K. 2024, *Pierced, looped and framed: the (re)use of gold coins in jewellery in sixth- and seventh-century England*, „Early Medieval Europe” 32/3, s. 337-386.
- Huszár L. 1979, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, München, Battenberg.
- Indycka E. 2016, *Cmentarz przy wczesnośredniowiecznym grodzie w Gieczu*, w: M. Kara, T. Krystofiak, A.M. Wyrwa (red.), *Gród piastowski w Gieczu. Geneza, funkcja, kontekst*, Poznań, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- 2021, *Charakterystyka przedmiotów z grobów*, w: E. Indycka (red.), *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Gieczu (stanowisko 4)*, Dziekanowice, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, s. 173-175.
- Kóčka-Krenz H. 1993, *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*, Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- 1998, *The Northwestern Slavonic Finger-Rings of Orszymowice Type in the Early Middle Ages*, w: A. Wesse (red.), *Studien zur Archäologie des Ostseeraumes. Von der Eisenzeit zum Mittelalter. Festschrift für Michael Müller-Wille*, Neumünster, Wachholtz, s. 555-60.
- 2014, *Wczesnośredniowieczna biżuteria zachodniosłowiańska*, „Studia Lednickie” 13, s. 27-38.
- Kurasiński T., Skóra K. 2011, *Elementy „ruskie” w wyposażeniu pochówków z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska (XI-XII w.) w Lubieniu, pow. piotrkowski*, w: S. Cygan, M. Glinianowicz, P. Kotowicz (red.), „*In silvis, campis... et urbe*”. Średniowieczny obrządek pogrzebowy na pograniczu polsko-ruskim, Rzeszów–Sanok, Instytut Archeologii UR, Muzeum Historyczne w Sanoku, Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, Mitel, s. 447-465.
- 2012, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski*, Łódź, Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Mägi M. 2002, *At the Crossroads of Space and Time. Graves, Changing Society and Ideology on Saaremaa (Ösel), 9th-13th centuries AD*, Tallinn, Gotland University College, Centre for Baltic Studies; Institute of History, Department of Archaeology.
- Malarczyk D., Miechowicz Ł., Wajda S. 2021, *Dirham Imitations and Glass Beads from the 10th Century Discovered in an Early Medieval Building in Kłodnica, Municipality of Wilków, Lublin Voivodeship*, „Notae Numismaticae – Zapiski Numizmatyczne” 16, s. 201-224.
- Malinowska H. 1969, *Badania archeologiczne na cmentarzysku w Cedyni w latach 1967-1969*, „Materiały Zachodniopomorskie” 15, s. 111-159.
- Malinowska-Lazarczyk H. 1982, *W Cedyni – cmentarzysko z pogranicza*, „Z Otchłani Wieków” 48, s. 31-34.
- Miciak M., Agnew A.M. 2021, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Gieczu, stan. 10, woj. wielkopolskie – wyniki badań z lat 2014-2019*, „Studia Lednickie” 20, s. 125-195.
- Miechowicz Ł. 2006, *Moneta jako przedmiot zabiegów magicznych w świetle źródeł etnograficznych z obszaru Polski*, „Wiadomości Numizmatyczne” 50/2, s. 147-158.
- 2013, *Pieniądz w praktykach pogrzebowych Słowian Wschodnich w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, maszynopis rozprawy doktorskiej w archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.
- 2018, *Wczesnośredniowieczne grody nad Chodelką i ich zaplecze osadnicze*, „Historia Slavorum Occidentis” 2/17, s. 11-41.
- Mirnik I. 2004, *Novac iz starohrvatskih hrobova*, „Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu” 37/1, s. 205-250.
- Muhl A. 2003, *Archäologische und historische Quellen zum magischen Fingerring aus dem mittelalterlichen Schatzfund von Paußnitz*, „Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte” 87, s. 81-96.
- Müller-Wille M. 1996, *Mittelalterliche Grabfunde aus der Kirche des slawischen Burgwalles von Alt-Lübeck: zu dynastischen Grablegen in polnischen und abodritischen Herrschaftsgebieten*, Stuttgart, Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz.
- Musianowicz K. 1948-1949, *Kablęczki skroniowe: próba typologii i chronologii*, „Światowit” 20, s. 115-232.

- Musin A. 1998, *Vizantijskie monety v pogrebenijah Drevnej Rusi: aspekty hristianizacii*, w: *Šestaja vserossijskaja numizmatičeskaja konferencija, Sankt-Peterburg, 20-25 aprelja 1998 g. Tezisy dokladov i soobščzenij*, Sankt-Peterburg, IHKM, s. 46-47.
- Neugebauer W. 1964-1965, *Der Burgwall Alt Lübeck. Geschichte, Stand und Aufgaben der Forschung*, „Offa” 21/22, s. 127-257.
- Pawlata L. 1991, *Wyniki badań nowo odkrytego cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Drohiczyń, woj. białostockie*, „Rocznik Białostocki” 17, s. 111-126.
- Piński J. 1995, *Monety jako ozdoby we wczesnym średniowieczu na ziemiach polskich*, w: M. Gącarzewicz (red.), *Pozaeconomiczne funkcje monet. X Ogólnopolska Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli*, Poznań, Wyd. Bartkowiak, s. 43-49.
- Röhrer-Ertl F.U. 2003, *Der Ring von Paußnitz – epigraphische Untersuchung und Betrachtungen*, „Jahresschrift für Mittelduetsche Vorgeschichte” 87, s. 97-118.
- Röhrer-Ertl O. 2003, *Über magische Bedeutungen und Sinngehalte des Zeichen-beschrifteten Ringes von Paußnitz*, „Jahresschrift für Mittelduetsche Vorgeschichte” 87, s. 124-140.
- Saller H. 2003, *Trägt der Ring von Paußnitz eine mittelhochdeutsche Inschrift?*, „Jahresschrift für Mittelduetsche Vorgeschichte” 87, s. 119-123.
- Sawicka J. 2022, *Wyroby z bursztynu i kamieni półszlachetnych*, w: J. Sawicka (red.), *Mit, tradycje i rzeczywistość materialna. Kruszwica. Od wczesnopiastowskiego grodu do zamku kazimierzowskiego*, cz. 1. *Gród*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, s. 547-563.
- Schulze-Dörlamm M. 2010, *Gräber mit Münzbeigabe im Karolingerreich*, „Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz” 57, s. 339-388.
- Sokol V. 2016, *Medieval Jewelry and Burial Assemblages in Croatia. A Study of Graves and Grave Goods, ca. 800 to ca. 1450*, Leiden–Boston, Brill.
- Solecki R. 2018, *Cmentarzyska wilanowskie w okresie od średniowiecza po nowożytność*, Warszawa, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.
- Sosnowski M. 2024, *Kilka uwag o srebrnym pierścieniu z inskrypcją z Tumy pod Łęczycą*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 72/3, s. 283-300.
- Svetikas E. 2000, *Mirusiųjų pinigai Lietuvoje XIV a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje: Krikščioniškas laidojimo paprotys ir jo semantika*, w: E. Aleksandravičius (red.), *Lietuvos istorijos metraštis, 1999 metai*, t. 2. Lietuvos istorijos institutas, s. 26-48.
- Świechowski Z. 2000, *Architektura romańska w Polsce*, Warszawa, Wydawnictwo DiG.
- Travaini L. 2004, *Saints and Sinners: Coins in Medieval Italian Graves*, „The Numismatic Chronicle” 164, s. 159-181.
- Trębaczekiewicz T. 1963, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne we wsi Psary*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 9, s. 131-166.
- Urbańska H. 1959, *Wczesnopolskie cmentarzysko rządowe koło Groszowic w pow. opolskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego, Archeologia Śląska” 2, s. 165-189.
- Vainstub D. 2020-2021, *New Samaritan Amuletic Rings and Pendants from The Israel Museum Collection*, „Israel Studies in Archaeology” 10, s. 39-73.
- Weetch R. 2018, *„Ineffable Power”: pierced coins and belief in the latin east*, „Material Religion” 14/4, s. 469-484.
- Wrzesiński J. 2005, *Pierścienie typu „Orszymowice” – specyficzna (?) ozdoba południowej strefy Morza Bałtyckiego*, w: M. Bogucki, M. Franz, Z. Pilarczyk (red.), *Mare Integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego. Materiały z I Sesji Naukowej Dziejów Ludów Morza Bałtyckiego. Wolin 6-7 sierpnia 2005*, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 97-115.
- 2016, *The Ring from the Stronghold in Grzybowo*, w: J. Popielska-Grzybowska, J. Iwaszczuk (red.), *Meetings at the borders. Studies dedicated to Professor Władysław Duczko*, Pułtusk, Institute of Anthropology and Archaeology Pułtusk Academy of Humanities, s. 255-257.
- 2019 *Biżuteria pochowanych w grobach cmentarzyska w Dziekanowicach*, w: J. Wrzesiński (red.), *Groby z biżuterią wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Dziekanowicach*, t. 1, Lednica, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, s. 13-91.